

ІСТОРІЯ МЕНТАЛЬНІСТЬ ІДЕНТИЧНІСТЬ

**історична пам'ять українців і поляків у
період формування національної свідомості
в ХІХ – першій половині ХХ століття**

**ІСТОРИЯ
МЕНТАЛЬНІСТЬ
ІДЕНТИЧНІСТЬ**

IV

Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття

**HISTORIA
MENTALNOŚĆ
TOŻSAMOŚĆ**

IV

Pamięć społeczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX)

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Жешувський університет імені Королеви Ядвіги

ІСТОРІЯ – МЕНТАЛЬНІСТЬ – ІДЕНТИЧНІСТЬ

IV

*Історична пам'ять українців і поляків у період формування
національної свідомості в XIX – першій половині XX століття*

Колективна монографія за редакцією
ЛЕОНІДА ЗАШКІЛЬНЯКА
ЙОАННИ ПІСУЛІНСЬКОЇ
ПАВЛА СЕРЖЕНІ

HISTORIA – MENTALNOŚĆ – TOŻSAMOŚĆ

IV

*Pamięć społeczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania
się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX)*

Praca zbiorowa pod redakcją
LEONIDA ZASZKILNIAKA
JOANNY PISULIŃSKIEJ
PAWŁA SIERŻĘGI

УДК 930.1(438+477)“18/19”
ББК Т1(4П)5/6+Т1(4Ук)5/6
І 907

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор *Володимир Трофимович*
доктор історичних наук, професор *Михайло Глушко*

***Видання здійснено за підтримки
Посольства Республіки Польща в Україні***

Колективну монографію видано в авторській редакції

*Рекомендовано Вченою радою
історичного факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка 17 березня 2011 р. (протокол № 6)*

І 907 Історія – ментальність – ідентичність. Випуск IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття: колективна монографія / за ред. Леоніда Зашкільняка, Йоанни Пісулінської, Павла Серженги. – Львів: ПАІС, 2011. – 536 с.

ISBN 978-966-1585-65-1

У книзі, підготовленій учасниками міжнародного науково-дослідного проекту “Історія–ментальність–ідентичність. Місце і роль історії та істориків в житті українського і польського народів в ХІХ і ХХ століттях”, вчені України і Польщі подали результати своїх досліджень проблематики взаємодії історичної думки та науки із соціальною пам'яттю в період формування національної свідомості українців і поляків в ХІХ і ХХ століттях. У центрі уваги дослідників знаходяться найрізноманітніші аспекти впливу історичних знань на суспільну свідомість представників двох сусідніх народів у змінюваних суспільних обставинах нації- і державотворення за останні два століття.

Призначена для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, журналістів, політиків.

ББК Т1(4П)5/6+Т1(4Ук)5/6

ISBN 978-966-1585-65-1

© Леонід Зашкільняк, 2011
© ПАІС, 2011

ЗМІСТ / TREŚĆ / CONTENTS

Передмова / Przedmowa / Preface (Леонід Зашкільняк).....	11
--	----

<i>Частина 1. Історична пам'ять як явище суспільної свідомості і шлях її трансформації / Zbiorowa pamięć jako zjawisko społecznej świadomości i drogi jej transformacji / Historical memory as phenomenon of social consciousness and ways of its transformation .....</i>	<i>19</i>
--	-----------

Леонід Зашкільняк (Львів). Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі / Pamięć zbiorowa i społeczne funkcje historii we współczesnym świecie / Historical memory and social functions of history in contemporary world.....	21
---	----

Єжи Матерніцкі (Жешув). Колективна пам'ять як предмет історичних досліджень / Pamięć zbiorowa jako przedmiot badań historycznych / Collective memory as the subject of historical studies	27
--	----

Вікторія Середа (Львів). Соціальна пам'ять і проблеми націєтворення в сучасній Україні / Społeczna pamięć i problemy kształtowania się narodu we współczesnej Ukrainie / Social memory and problems of nation-formation in contemporary Ukraine	37
--	----

Рафал Стобецькі (Лодзь). Колективна / соціальна пам'ять і супутні їй контексти / Pamięć zbiorowa / społeczna i towarzyszące jej konteksty / Collective / social memory in contexts.....	44
--	----

Ірина Колесник (Київ). Історична пам'ять та історіографія: архетипи взаємодії / Pamięć zbiorowa i historiografia: archetypy współdziałania / Historical memory and historiography: archetypes of interaction.....	54
--	----

<i>Частина 2. Роль історіографії в конструюванні образів минулого українців і поляків / Rola historiografii w konstruowaniu tożsamości Ukraińców i Polaków / Historiography role in identity construction of Ukrainian and Poles .....</i>	<i>65</i>
--	-----------

Алла Киридон (Київ). Маски пам'яті в умовах трансформації суспільства / Maski pamięci w warunkach transformacji społeczeństwa / Masks memory in transforming society	67
---	----

Володимир Ващенко (Дніпропетровськ). "Пам'ять історика": обмежувальні структури історичного часу та способи їх презентації у текстах Михайла Грушевського / "Пamięć historyka": ograniczające struktury historycznego czasu i sposoby ich prezentacji w tekstach Mychajła Hruszewskiego / "Memory of the historian": restrictive structures of historical time and ways of their presentation in Mychajlo Hrushevs'ky's texts	75
--	----

Віталій Тельвак (Дрогобич). Історія на службі пропаганди: праці Михайла Грушевського в інформаційній діяльності Союзу Визволення України / Historia w służbie propagandy: prace Mychajła Hruszewskiego w informacyjnej działalności Sojuszu Wyzwolenia Ukrainy / History on the Propaganda's Service: M. Hrushevsky's papers in information activity of the Union for the Liberation of Ukraine..... 87

Кишиштоф Крульчик (Познань). Людвік Цвіклінський (1853–1942): львівський вчений, громадський діяч і політик другої половини XIX століття / Ludwik Ćwikliński (1853–1942): Lwowski uczony, działacz społeczny i polityk drugiej połowy XIX wieku / Ludwik Ćwikliński (1853–1942): Scholar, social activist and politician in Lviv in the second half of the 19th century 96

Ришард Томчик (Щецин). Михайло Павлик. Публіцист і політик, діяч українського національного відродження / Mychajło Pawłyk. Publicysta i polityk, działacz ukraińskiego odrodzenia narodowego / Mychajło Pavlyk. Publicist and politician, activist of ukrainian national revival 115

Еугеніуш Кокко (Гданськ). Минуле України і польсько-українських стосунків в публіцистиці Францішека Равіти-Гавронського, присвяченій українському питанню (після 1918 року) / Przeszłość Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w publicystyce Franciszka Rawity-Gawrońskiego poświęconej kwestii ukraińskiej po 1918 roku / Past of Ukraine and Polish-Ukrainian Relations in Franciszek Rawita-Gawroński's Approach to the Ukrainian Issue After 1918..... 131

Йоанна Пісулінська (Жешув). Післявоєнні долі львівських істориків / Powojenne losy historyków lwowskich / Post-war lots of historians from Lviv..... 138

Ігор Чорновол (Львів). Дискурс колонізації в українській історіографії у світлі теорії фронтиру / Dyskurs kolonizacji w historiografii ukraińskiej w świetle teorii frontier'u / The Discourse of colonization in ukrainian historiography in lighting up of frontier's theory.. 151

Частина 3. Суспільні чинники формування соціальної пам'яті українців і поляків / Społeczne czynniki kształtowania się zbiorowej pamięci Ukraińców i Polaków / Social factors of Ukrainians and Poles collective memory forming..... 165

Тетяна Литвинова (Дніпропетровськ). Формування нової соціальної ідентичності еліти Лівобережної України в другій половині XVIII – першій половині XIX століття та історична пам'ять / Kształtowanie się nowej społecznej tożsamości elity Lewobrzeżnej Ukrainy w drugiej połowie XVIII – pierwszej połowie XIX wieku i pamięć historyczna / The new social identity of left-side Ukrainian elite forming in the second half of XVIII – first half of XIX centuries and the social memory 167

Олег Журба (Дніпропетровськ). У боротьбі за історичну пам'ять регіону: малоросійська історіографічна експансія на Правобережжя в середині XIX століття / W walce o pamięć historyczną regionu: małorosyjska historiograficzna ekspansja na Prawobrzeżną Ukrainę w połowie XIX wieku / Fighting for historical memory of region: the Malorussian historiography expansion on right-side Ukraine at the middle of XIX century..... 174

Василь Педич (Івано-Франківськ). Культурницько-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку XX ст. як чинник конструювання історичної пам'яті / Kulturalno-oświatowa działalność Naukowego Towarzystwa imienia Szewczenki na początku XX wieku jako czynnik konstruowania zbiorowej pamięci Ukraińców / The cultural and educational activities of the Shevchenko Scientific Society at the beginning of the 20th century as a factor of the historical memory formation 181

Мажена Іваньска (Лодзь). Історична пам'ять лодзинської еліти на початку XX століття / Pamięć historyczna elit łódzkich na początku XX wieku / Historical memory of Lodz elite in the beginning of the 20th century 191

Сергій Троян (Рівне). Міжвоєнний період у політиках пам'яті України і Польщі: точки біфуркації / Międzywojenny okres w politykach pamięci Ukrainy i Polski: punkty bifurkacji / The interwar period in memory politics of Ukraine and Poland: bifurcational points 200

Володимир Комар (Івано-Франківськ). Організаційні аспекти політики прометеїзму в міжвоєнній Польщі / Organizacyjne aspekty polityki prometeizmu w Polsce międzywojennej / Organizational aspects of the prometheism policy in interwar Poland 209

Ганна Вуйцик-Лаган (Кельце). Українська національна меншина в II Речіпосполитій і державне виховання. 30-ті роки XX століття / Ukraińska mniejszość narodowa w II Rzeczypospolitej a wychowanie państwowe. Lata trzydzieste XX wieku / The Ukrainian national minority in Second Polish Republic and 'public education'. The 30s of the 20th century 218

Дорота Мальчевска-Павелсц (Катовіце). Формування "злої пам'яті". Образ II Речіпосполитої в комуністичній пресі сталінської Польщі / Budowanie „złej pamięci”. Obraz II Rzeczypospolitej w komunistycznej prasie Polski stalinowskiej / A negative memory is building up. A portrait of the second republic presented in communist press of stalinist Poland 236

Частина 4. Історичні знання як засіб формування суспільної свідомості суспільства / Wiedza historyczna jako środek kształtowania świadomości społeczeństwa / Historical knowledge as instrument forming social consciousness of society 251

Юрій Волошин (Полтава). Образ "освіченого суспільства" Гетьманщини XVIII ст. в працях українських істориків другої половини XIX – першої половини XX ст.: довге життя історіографічного міфу / Obraz „oświeconego społeczeństwa” Hetmańszczyzny XVIII wieku w pracach ukraińskich historyków drugiej połowy XIX – pierwszej połowy XX wieku: długie życie historiograficznego mitu / The image of "enlightened society" of Hetmanshshyna in XVIII century in Ukrainian historians' writings of the late nineteenth – early twentieth century: long life of historiography myth 253

Іван Куций (Тернопіль). Генеза історичної свідомості галицьких інтелектуалів XIX ст.: специфіка взаємодії русофільської та українофільської парадигм / Geneza historycznej świadomości galicyjskich intelektualistów XIX wieku: specyfika wzajemnego oddziaływania paradygmatów rusofilskiego i ukrainofilskiego / The Genesis of Historical Consciousness of Galician Intellectuals of the XIXth century: the Specificity of Interaction of Russophile and Ukrainophile Paradigms 262

Оксана Руда (Львів). Образ козацтва в польській історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / <i>Obraz Kozaczyzny w polskiej historiografii drugiej połowy XIX – pierwszej trzeciej XX wieku</i> / <i>Cossacks image in Polish historiography at the end of XIX – the first third of the XXth centuries</i>	267
Ян Снопко (Білосток). Історична освіта в діяльності Польського Гімнастичного Товариства “Сокіл” в Галичині (до 1914 року) / <i>Edukacja historyczna w działalności Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Galicji (do 1914 roku)</i> / <i>History teaching in the activity of Polish Gymnastic Society “Sokół” (“Falcon”) in Galicia (until 1914)</i>	277
Євген Сінкевич (Миколаїв). Роль краківської історичної школи в конструюванні минувшини поляків / <i>Rola krakowskiej szkoły historycznej w konstruowaniu przeszłości Polaków</i> / <i>The Krakow Historical School Role in the Polish National Past Construction</i>	287
Магдалена Новак (Гданськ). Діяльність Романа Олександра Шептицького в польських студентських організаціях (Вроцлав 1884–1885, Краків 1886–1887) / <i>Działalność Romana Aleksandra Szeptyckiego w polskich organizacjach studenckich (Wrocław 1884–1885, Kraków 1886–1887)</i> / <i>The activity of Roman Aleksander Sheptyts’kyi in the Polish students’ organizations (Wrocław 1884-1885, Cracow 1886-1887)</i>	295
Лідія Лазурко (Дрогобич). “Кwartalnik Historyczny” міжвоєнного періоду: на сторожі виховних інтересів нації / “Kwartalnik Historyczny” okresu międzywojennego: na straży wychowawczych interesów narodu / “Kwartalnik Historyczny” between the wars: protecting up-bringing interests of nation.....	307
Стефан Цяра (Варшава). Роль Львівських архівів в історичній освіті до 1939 року / <i>Rola archiwów lwowskich w edukacji historycznej do 1939 roku</i> / <i>The role of Lviv archives in historical education till 1939</i>	317
Віталій Яремчук (Острог). “Націонал-комуністичні” концепції в професійній історичній думці радянської України / „Narodowo-komunistyczne” koncepcji w profesjonalnej historycznej myśli Ukrainy radzieckiej / “National and communist” concepts in professional historical thought of Soviet Ukraine	322
Марта Сікорська-Ковальська (Лодзь). Традиції польського соціалізму в історіографії після 1945 року / <i>Tradycje polskiego socjalizmu w historiografii po 1945 roku</i> / <i>Traditions of Polish socialism in historiography after 1945</i>	330
Анна Бжезіньська (Лодзь). Українська проблематика в творчості Єжи Ключовського. Аналіз вибраних прикладів / <i>Problematyka ukraińska w twórczości Jerzego Kłoczowskiego. Analiza wybranych przykładów</i> / <i>Ukrainian problem in the works of Jerzy Kłoczowski. Analysis of selected examples</i>	344

<i>Частина 5. Традиції і зміни у функціонуванні історичної пам'яті суспільства / Tradycja i zmiany funkcjonowania pamięci zbiorowej społeczeństwa / Traditions and changes in social memory functioning of society</i>	353
--	-----

Ігор Райківський (Івано-Франківськ). Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину та її населення (1860–1880-ті роки) / Wyobrażenia ludności Nadnieprza o Galicji i jej mieszkańcach (1860-1880) / The Idea of the Ukrainians from above two side of the Dnieper (Naddnipyrianshchyna) about Galicia and its population (1860–1880)	355
---	-----

Сергій Серяков (Харків). Образ єзуїтського шкільництва в історичній пам'яті поляків доби Романтизму: передумови формування і головні риси / Obraz jezuickiego szkolnictwa w zbiorowej pamięci Polaków okresu Romantyzmu: przesłanki kształtowania się i główne cechy / The image of Jesuit education in the social memory of the poles through the Romanism period: premises and main traits.....	366
--	-----

Роман Голик (Львів). (Уявне) минуле: стереотипи історії в ментальності галичан XIX – першої половини XX століття / (Wyobrażona) przeszłość: stereotypy historyczne w mentalności Galicjan XIX–XX wieku / (Imagined) Past: the Stereotypes of the History in the Mentality of Galician Society of the 19 th – first half of 20 th Century	376
---	-----

Валентина Шандра (Київ). Совісні суди в Україні (кінець XVIII ст. – 1860-ті роки): соціальна пам'ять про традицію та законодавча норма / „Sumienne” („Sowisni”) sądy w Ukrainie (koniec XVIII – 60. lata XIX wieku): społeczna pamięć o tradycji i norma ustawodawcza / The conscientious court (“sovisnyj”) in Ukraine (the end of XVIII and 1860 th): social memory and legislative norm.....	385
--	-----

Остан Середа (Львів). Формування національної традиції. Українське козакофільство у Галичині в 60-х роках XIX століття / Kształtowanie się narodowej tradycji. Ukraińskie kozakofilstwo w Galicji w latach 60. XIX wieku / Shaping a National Tradition. Ukrainian Cossackophilism in Galicia in the 1860s.....	395
--	-----

Павел Серяжента (Жешув). Конституція 3 Травня в галицькій історичній думці і публіцистиці 1891 року / Konstytucja 3 maja w galicyjskiej myśli historycznej i publicystyce 1891 roku / The 3rd May Constitution in Galician historical thought and journalism in 1891	404
---	-----

Юрій Присяжнюк (Черкаси). Історична пам'ять як проблема “одного покоління” (із досвіду націоналізації українського селянства) / Pamięć historyczna jako problem „jednego pokolenia” (z doświadczenia nacjonalizacji ukraińskiego chłopstwa) / Historical memory as problem of “one generation” (from experience of Ukrainian peasantry’s nationalization)	422
--	-----

Маріоля Гошовска (Жешув). Матиця Польська та її історичні публікації для “народу” / Macierz Polska i jej publikacje historyczne dla „ludu” Macierz Polska (Polish Motherland) and its historical publications for the ‘folk people’	432
--	-----

Сергій Рудько (Острог). Відродження традицій українського козацтва у добу Національно-демократичної революції 1917–1921 років / Odrodzenie tradycji ukraińskiej kozaczyzny pod czas Narodowo-demokratycznej rewolucji 1917–1921 / The Renaissance of the Ukrainian Cossack’s Traditions through the period of national-democratic revolution (1917–1921).....	446
--	-----

Віталій Масненко (Черкаси). Конструювання традиції української державності: історіографічні схеми та історична пам'ять 1920-х років / <i>Konstruowanie tradycji ukraińskiej państwowości: historiograficzne schematy i pamięć zbiorowa lat 20. XX wieku / Establishing the tradition of Ukrainian statehood: historiography schemes and historical memory of the 1920s</i>	456
Вікторія Волошенко (Макиївка). “Нові культурні цінності” селянства в уявленнях дописувачів “Хуторянина” та “Хлібороба” / „Nowe kulturowe wartości” chłopstwa w wyobrażeniach dopisywaczy „Chutorianyna” i „Chliboroba” / Peasants “new cultural values” in the Representations of Intellectuals – the Reporters of “Khutoryanin” and “Khliborob”.....	468
Тетяна Цимбал (Кривий Ріг). Міфологізація “свого” та “чужого” в умовах імміграції / <i>Mitologizacja „swojego” i „obcego” w warunkach imigracji / Mythologization of “one’s own” and “foreign” in immigrations</i>	482
<i>Частина 6. Українсько-польські аспекти історичної пам’яті / Ukrainisko-polskie aspekty pamięci obu narodów / Ukrainian-Polish aspects of social memory both nations</i>	489
Барбара Клясса (Гданськ). Один народ, але... Історики монархічної романтичної течії про українське питання / <i>Jeden naród, ale... Historycy romantycznego nurtu monarchistycznego wobec kwestii ukraińskiej / One Nation, but... Polish Romantic (Monarchist) Historians and the Ruthenian / Ukrainian Question</i>	491
Станіслав Криньські (Жешув). У колі Золотої Грамоти / <i>W kręgu Złotej Hramoty / Following the Golden Charter (Zolotaya Gramota)</i>	500
Микола Генік (Івано-Франківськ). Річпосполита багатьох народів в українській і польській історичній пам’яті / <i>Rzeczpospolita wielu narodów w ukraińskiej i polskiej historycznej pamięci / Rzeczpospolita of many nations in Ukrainian and Polish historical memory</i>	509
Барбара Кубіс (Ополе). Поляки та українці – два народи, поділені болісною історією: польсько-українські стосунки під час Другої світової війни (в світлі вибраних меморіальних записів) / <i>Polacy i Ukraińcy – dwa narody podzielone bolesną historią: Polsko-ukraińskie stosunki w okresie II wojny światowej (w świetle wybranych zapisów wspomnieniowych) / Poles and Ukrainians – Two peoples divided by painful history: Polish-Ukrainian relations during the World War II in tue light of memories</i>	518
Інформація про авторів / <i>Informacja o autorach / Information about authors</i>	533

ІРИНА КОЛЕСНИК

(Київ)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ: АРХЕТИПИ ВЗАЄМОДІЇ

Поняттєве та лексичне поля концепту “пам’ять”. Меморіальний бум останніх десятиліть, що захопив сферу гуманітаристики, створив динамічний і гнучкий міждисциплінарний простір, який структуроване такими сучасними течіями, як меморіальні дослідження “memory studies”, дослідження пам’яті “memory research”. У просторі уваги соціології, історії, культурології, психології, антропології перебуває проблема пам’яті. Що таке пам’ять, чи взагалі можливе визначення цього поняття, чи справді існує 256 різновидів пам’яті, як запитує Е. Тулвінг (E. Tulving)?¹. Своє завдання вбачаємо в окресленні семантичних структур поняття “історична пам’ять” та кореляції його з професійним історіописанням.

Предметом уваги слугує ключовий концепт “пам’ять”, який з’являється у супроводі таких концептів-означень, як “колективна”, “історична”, “соціальна”, “національна”, “культурна”, “індивідуальна”, “неофіційна”, “опозиційна” пам’ять, “контр-пам’ять”, “політика пам’яті” тощо. Щоб з’ясувати сенс поняття “пам’ять”, варто звернутись до історії поняття. У 1920-х роках французький соціолог Морис Гальбвакс (Maurice Halbwachs) вводить поняття “колективна пам’ять”. Колективна пам’ять постає не як ідивідуальний, а соціальний феномен. Колективна пам’ять утворюється групою (зазвичай аристократичними родинами, сімейними переказами, споминами та хроніками). Колективна пам’ять у Гальбвакса – соціальний конструкт². У 1920–1940-х роках німецький історик мистецтв Абі Варбург (Aby Warburg) вводить поняття “соціальна пам’ять”, що маніфестується в зображеннях та символах європейського мистецтва. Носіями соціальної пам’яті є символи, які, за А. Варбургом, у змозі транслювати античні образи не лише у пам’ятках Ренесансу, але в картинах імпресіоністів та навіть у сучасних рекламних плакатах³. У 1990-х роках німецький єгиптолог Ян Ассманн (Jan Assmann)

---

¹ E. Tulving, *Are There 256 Different Kinds of Memory ? /The Foundations of Remambering / Ed. by J.S. Nairne*, New York 2007.

² M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de mémoire*, Paris 1925; М. Хальбвакс, *Социальные рамки памяти*, Москва 2007; M. Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris 1950, 1968.

³ E.H. Gombrich, *Aby Warburg zum Gedenken / Aby M. Warburg. Ausgewählte Schriften und Würdigungen*, Baden-Baden 1980; Ejusdem, *Aby Warburg. Eine intellektuelle Biographie*, Hamburg 1992; А.Г. Васильев, *Теория социальной памяти Аби Варбурга в интеллектуальном контексте эпохи*, [в:] *Время–История–Память: историческое сознание в пространстве культуры*, Москва 2007.

реаktуалізує проблему пам'яті. Він розгортає теорію “культурної пам'яті”. Згідно його теорії, існують два різновиди пам'яті: комунікативна та культурна. “Комунікативна” чи “жива”, “повсякденна” пам'ять функціонує у процесі спілкування трьох поколінь діти / батьки / діди (тривалість живої пам'яті близько 80 років). Культурна пам'ять – довга і формалізована, така, що спеціально утворюється. Культурна пам'ять знаходить відображення у знаках, символах, образах, текстах, інститутах, котрі виявляються у ритуалах, діях, тілесних практиках. Культурна пам'ять, на відміну від комунікативної, потребує професійних носіїв пам'яті, як-то жерці, вчені, поети тощо. Я. Ассманн започатковує нову галузь історичного дослідження “культур пам'яті” різних суспільств. Культурна пам'ять мусить підтримувати існуючий порядок. Культурна пам'ять “гарячих суспільств” налаштована на динаміку змін, пам'ять “холодних суспільств” орієнтована на статичність, зосереджена на тому, що регулюється, повторюється, не змінюється, тобто спрямована на збереження соціальних структур та інститутів¹.

З 80-х років ХХ ст. внаслідок кризи великого наративу інтерес до пам'яті постійно зростає й набуває різноманітних форм. М. Фуко оперує поняттям “контр-пам'ять” як формою спротиву комплексу “владь-знання”. П. Рікер сприймає пам'ять як діяльність у межах “філософії дії”². У нього “пам'ять, котра працює”, або “працююча пам'ять”, або “пам'ять працює”. Для Патріка Гаттона (Patrick Hutton) пам'ять – “методологічна альтернатива історії ідей, що була започаткована Артуром Лавджоєм”, політика пам'яті перебуває у центрі історіографії, зосередженої “на створенні образів у комеморативних практиках”³. Французький історик П'єр Нора утворює концепцію “місця пам'яті” / “пам'ятних місць”. По-перше, П. Нора реаktуалізує поняття “колективної пам'яті”, що було введено М. Гальбваксом у 1920-х роках, по-друге, до історії пам'яті підходить з позицій історії ментальностей. Він запропонував вивчати топографічні, монументальні, символічні та функціональні (зображення на банкнотах, марках) місця, з якими суспільство пов'язує свої спомини, а також створювати історію цих меморіалів / “місць пам'яті”. Словом, історія колективної пам'яті Франції подається через її репрезентації. Концепція П. Нора здобула реалізацію у 7-томному виданні “Місця пам'яті” (“Les Lieux de Mémoire”, 1984-1992). Це видання стало “самим амбіційним проектом нової історії в галузі політики пам'яті” (П. Гаттон). Колективна пам'ять Франції репрезентована такими “місцями пам'яті”, як “триколон”, “14 липня”, “Пантеон”, “Ейфелева вежа”, “Жанна д'Арк”, “солдат Шовен” тощо⁴. Типовий приклад – історія символічних значень Жанны д'Арк, яку роялісти зробили своїм кумиром, республіканці вважали символом свободи, її вшановували солдати вермахту, які воювали проти англійців, та учасники французького Спротиву. Відтак, “місця пам'яті” у П. Нора не даність, вони конструюються і постійно рекон-

¹ J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 1992; Я. Ассманн, *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах Древности*, Москва 2004.

² П. Рікер, *Память, история, забвение*, Москва 2004.

³ P. Hutton, *History as an Art of Memory*, Hannover, 1993; П.Х. Хаттон, *История как искусство памяти*, Санкт-Петербург 2003, с. 38.

⁴ *Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пуимеж*, Москва; Санкт-Петербург 1999.

струються, разом із поступом суспільства виникають нові реакції та рецепції символічних, монументальних, топографічних та інших “місць пам’яті”. Одним з важливих “місць пам’яті”, на думку П. Нора, є історія Франції, що представлена в роботах істориків XIX–XX ст.¹

Концепт “історична пам’ять” постає як похідний від попередніх концептів-означень: “колективна”, “соціальна”, “культурна” пам’ять. На думку Лоріні Репіної, в одному випадку, історична пам’ять виступає як колективна пам’ять у групі, в іншому – як соціальна пам’ять у суспільстві. У цілому, історична пам’ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і позанаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле. Словом, історична пам’ять – один з вимірів індивідуальної та колективної / соціальної пам’яті, це пам’ять про історичне минуле, або радше, його символічна репрезентація². Л. Репіна розрізняє такі типи історичної пам’яті, як приватна, публічна, елітарна, популярна, професійна, аматорська, локальна, національна.

Американський історик Алан Мегілл (Allan Megill) згадує чотири способи використання історичної пам’яті. По-перше, історична пам’ять виступає як джерело для історика. Пам’ять, що існує у вигляді споминів учасників подій, слугує джерелом, засобом історичних конструкцій. По-друге, історична пам’ять – це свідectво того, як люди переживали чи сприймали подію у минулому, тобто пам’ять акцентує увагу на тому, що відбувалось “в умах та думках людей”. По-третє, історична пам’ять сама стає об’єктом дослідження, зокрема “для історика об’єктом історіографічного інтересу”. Це означає, що історик вивчає не події, навіть не досвід учасників подій, а те, у який спосіб люди згадували свій життєвий досвід. Об’єктом дослідження є “засіб запам’ятовування людьми минулого”. По-четверте, йдеться про ситуації, коли історична пам’ять опиняється поза компетенцією історика. Трапляється так, що зафіксовані спомини згодом перетворюються на об’єкт вшановування. Коли ж виникає почуття глибокої пошани, поклоніння, то пам’ять трансформується у дещо інше: “пам’ять стає комеморацією”. Пам’ять і комеморація – різні поняття. Комеморація, вважає А. Мегілл, виникає у сьогоденні через потяг суспільства підтвердити свою єдність, зміцнити зв’язки у співтоваристві / суспільстві завдяки спільному ставленню до подій минулості та їх сучасних репрезентацій. Комеморація – це засіб зміцнювання співтовариства комемораторів. Практики комеморації мають чимало спільного з релігією, яка також скріплює суспільство. Функції історичної пам’яті дослідник вбачає в тому, що вона мусить відтворювати і зміцнювати “культурну пам’ять” окремих груп. Визначення пам’яті у Мегілла міститься у діапазоні від “досвіду” до “образу”: пам’ять взагалі – це персональний досвід індивідуумів чи груп індивідуумів, які здобули сумісний досвід, історична ж пам’ять – це образ минулого, суб’єктивно сконструйований у сучасному. Пам’ять може бути: суб’єктивною, ірраціональною, обманливою, самодостатньою³.

¹ Див.: Ф. Артог, *Типы исторического мышления и формы восприятия времени*. (Реф. В. Мильчиной), “Отечественные записки”, Москва 2004, № 5.

² Л. П. Репина, *Память и историописание*, [в:] *История и память: Историческая культура Европы до начала Нового времени*, Москва 2006, с. 23.

³ А. Мегілл, *Историческая эпистемология*, Москва 2007, с. 115–117.

Феномен пам'яті можна сприймати і під кутом зору теорії інформації. Зокрема, історична пам'ять – не копія подій, а трансформована та перероблена інформація, котра може змінюватися після того, як увійшла до “бази даних” (архіву) пам'яті. Отже поняттєве поле концепту “пам'ять” може варіюватися від сенсів “досвід” індивідуальний чи груповий, “образ минулого”, сконструйований у нинішньому часі, чи “сукупність знань та масових уявлень” про минуле, до поняття “трансформована інформація”. Цілком очевидно, що “історична пам'ять” є концептом, що потребує конвенціональних уточнень та пояснювальних контекстів.

Історія-наука та пам'ять: проблеми співвідношення. Співвідношення історичної науки та пам'яті є дискусійним полем для істориків, соціологів, культурологів, політиків. Серед істориків-традиціоналістів і модерністів домінує позитивістське протиставлення історії та пам'яті. Батьки-засновники теорії пам'яті також протиставляють історію-науку і пам'ять. М. Гальбвакс вважав історію об'єктивною, безперервною, а пам'ять – суб'єктивною вибірковою, пов'язаною з інтересами груп. Історія, на його думку, – вища форма усвідомлення минулого і починається там, де закінчується пам'ять. Я. Ассманн також розрізняє події і спомини про ці події, відокремлює історію фактів від історії пам'яті. Професійні історики теж наголошують на протиставленні історії та пам'яті. Ж. Ле Гофф стверджує, що не можна ототожнювати історію і пам'ять. К. Гінзбург говорить про розрив між історією і пам'яттю. А. Мегілл нагадує про різницю між “знанням про минуле і знанням з минулого”. Історична пам'ять як джерело і засіб конструювання історичного дослідження потребує підтвердження: *Без незалежного підтвердження пам'ять не може слугувати надійним маркером історичного минулого*¹.

Протилежна точка зору на проблему співвідношення історії і пам'яті пов'язана з тим, що чимало істориків ототожнюють історичну пам'ять з історичним знанням, історичною наукою. На думку П. Гаттона, історичне знання від самого початку народжується / утворюється пам'яттю, яка, своєю чергою ховається за абстракціями істориків. Дослідження історії пам'яті потребує встановлення “історіографічного зв'язку між пам'яттю та історією з огляду на те, що пам'ять зовід'ємна від історичного знання взагалі”. Задачу істориків П. Гаттон вбачає в тому, щоб з'ясувати, як цей зв'язок змінювався. Дослідник пов'язує кожну стадію в історії комунікації з різними історичними уявленнями про пам'ять: усну культуру – з відтворенням живої пам'яті, рукописну – з відновленням втраченої мудрості, культуру друкарства – з реконструкцією далекого минулого і медіатичну культуру – з деконструкцією форм, з яких образи минулого утворені². У такий спосіб дану схему історії пам'яті П. Гаттон приводить у відповідність з історією історичного знання.

П'єр Нора також прагнув примирити історію і пам'ять. Він вирішив повернути пам'ять під контроль істориків, тобто перетворити вивчення колективної пам'яті, за висловом Ф. Артога (F. Hartog), у такий собі аналог історії менталь-

¹ Там же, с. 119, 124.

² П.Х. Хаттон, *История как искусство памяти*, с. 62.

ностей для дослідження Новітнього часу. Нині поняття “пам’ять” настільки укорінено в структурах свідомості історика, що, за нашими спостереженнями, більшість істориків (переважно “другого ряду” та під впливом “інтелектуальної моди”) без особливих рефлексій і міркувань ототожнюють історичну пам’ять з історичною наукою.

Існує ще одна точка зору відносно кореляції понять пам’яті та історії-науки, що належить польському соціологу Барбарі Шацкій. Це посередницька позиція, згідно з якою історія та пам’ять – це різні форми відтворення минулого, в історії і пам’яті знання про минуле утворюються за різними правилами¹.

Архетипи взаємодії історії та пам’яті. У чому полягає різниця та подібність пам’яті й історії? Більшість істориків усвідомлюють складність взаємодії історії та пам’яті. У добу Модерну (XVIII – перша половина XX ст.) історія і пам’ять існували на відстані, знаходились швидше у диспозиції протистояння, інтелектуальної опозиції. Історія-наука як проект Просвітництва існувала у вигляді “великого наративу”, “гранд-наративу”, “мастер наративу”, тобто сприймалась як безперервний процес серійних подій. Ознаками-характеристиками такої історії (академічної історіографії) слугували: ідея Розвитку (у вигляді еволюції, стадіального розвитку, прогресу, революцій тощо); причинно-наслідковий зв’язок подій (усі нинішні події зумовлені минулим і в свою чергу визначають майбутнє); процесуальність (історія сприймалась як процес, що має свої закономірності, певну спрямованість, послідовність); телеологічність історичного поступу (заданість історії, мета якої творення нації, держави, зміна формацій, необхідність революцій тощо); фінальність, завершеність історії; похмурий стиль викладу; гегемонія національно-державницьких схем історії². Замовником великого наративу в добу Модерну була держава, а історик виступав у ролі пророка, який проектував майбутнє (ідеал незалежної держави або нової соціально-економічної формації).

Що являє собою механізм творення історичної пам’яті? Свою модель дії пам’яті, утворення в її структурах образів минулого пропонує Евіатар Зерубавель (Eviatar Zerubavel). Конструювання образу минулого відбувається відповідно до потреб сучасності, радше конкретної групи, яка прагне зберегти чи змінити усталений порядок. По-перше, одбираються відповідні імена, постаті у близькому та віддаленому минулому, важливі для ідентифікації певних соціальних груп чи суспільства у цілому. Наступний крок – вибір подій. При такому кастингу завжди існують “періоди-фаворити” (для української історії сакральний період – це події, пов’язані з іменем Богдана Хмельницького у вигляді чи то “визвольної війни українського народу”, чи то “української революції”, у французькій – революція XVIII ст., в радянській історії – Жовтнева революція 1917 р. або Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.). Йдеться про т.зв. “мнемонічні піки” та “мнемонічні рівнини” вітчизняної історії. Механізм пам’яті вирізняє поворотні, (вісьові) точки, миродайні періоди та етапи в минулому. Особливо багатими на

¹ B. Szacka, *Czas przeszły. Pamięć*. Mit, Warszawa 2006, s. 19.

² І. Колесник, *Український гранд-наратив. Ретроспективи та перспективи*, “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”, Київ 2008, вип. 3, част. 1, с. 156-157.

події виявляються найвіддаленіші періоди історії або два останніх століття (Е. Зерубавель)¹.

Важливою психологічною складовою механізму пам'яті є структурування мнемонічного простору між двома протилежними точками Триумф / Травма, чи то Триумф / Катастрофа. Це означає, що історична пам'ять дозволяє суспільству, спільноті, групі розглядати себе як жертву, мученика або навпаки як героя, месію. До речі, Травма чи Катастрофа імпліцитно несуть в собі ідею обраності, виключності, ексклюзивної історичної ролі етносу чи групи. Врешті такі точки мнемонічного простору, як Триумф і Травма подають сигнал невдоволення конкретної групи своїм нинішнім становищем, статусом або порядком. В обох випадках фіксується невдоволення власним минулим, без різниці, героїчним чи трагічним, головне, тим, чого немає зараз.

З другої половини XX ст. розпочинається дрейф пам'яті та історії назустріч один одному. Які обставини спричинилися до такого зближення історії й пам'яті? Когнітивний ряд причин зумовлений кризою великого наративу, що було проголошено Ж.-Ф. Ліотаром наприкінці 1970-х років. Замість великого наративу з'явилась сила силенна дрібних і дрібнесеньких історій. Соціокультурні передумови зближення пам'яті та історії-науки пов'язані з процесами глобалізації, що означало активні пошуки власної ідентичності різними групами, етносами, регіональними та національними спільнотами. За таких умов академічна (професійна) історіографія починає перебирати на себе функції пам'яті – формувати відповідні ідентичності (національні, етнічні, групові, культурні, релігійні, професійні тощо) та виконувати функцію легітимації існуючого порядку, системи цінностей, status quo даної групи, спільноти, соціуму.

Реакцією на кризу великого наративу є поява нелінійної історії. Ознаками нелінійної історії слугує: відмова від серійного викладу подій та фактів, від ідеї континуальності (прямої лінії розвитку), а відтак визнання розривів, катастроф, непередбачуваних історичних динамік, нон-фінальності, мультикультурність, багатовекторність історії, гіпертекстуалізація історіописання, відмовляння від застарілих моделей національних історій як творення держави / нації. В кінцевому розрахунку нелінійна історія набуває вигляду гіллястої історії, без чітко визначених початку, спрямованості, обов'язкового кінця, себто читати таку історію можна з будь-якого місця / фрагменту. Нелінійна історія означає кінець гегемонії національно-державницької схеми, що домінувала в євроцентричній історіографії від доби Просвітництва і з якою більшість традиційно мислячих істориків аж по сьогодні не готові розпрощатися. У професійній історіографії принцип нелінійності зреалізований у таких напрямках, як історія ментальностей, постколоніальні студії в європейському варіанті (Е. Саїд), або мультикультуралізм – в американському, або *Subaltern studies* – у південно-азійському варіанті (Дипеш Чакрабарті). У дискурсі *Subaltern studies* використовується категорія “колективна пам'ять”, зокрема колективна пам'ять пригнічених класів / станів виступає як “Інший”. Пам'ять – це “Інший історії”, історія – “Інший пам'яті”.

¹ E. Zerubavel, *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*, Chicago 2003, p. 31.

У нинішній культурно-інтелектуальній ситуації замовником історії виступає не держава, як у добу великих наративів, а певні соціальні групи та політичні еліти. За спостереженням А. Мегілла, через відсутність великого чи метанаративу люди звертаються до наративізації власних обставин, тобто створюють історії свого життя як засіб надання сенсу тому, чим вони самі є. Сучасний наратив, на думку А. Мегілла існує у формі численних малих наративів (*petits récits*)¹.

У добу кризи великого наративу змінюється і функція історика. Він вже не пророк, який прогнозує майбутнє свого народу, а менеджер чи експерт, котрий обслуговує сучасні групи, еліти, вибираючи в минулому те, що актуально для інтересів нинішнього дня.

Цілком очевидно, що історія-наука в нинішніх умовах набуває ознак нелінійності, притаманних саме історичній пам'яті. Зміни обставин зумовлюють зближення історії та пам'яті. Разом з тим, історія та пам'ять були і залишаються різними за своєю природою та засобами відображення минулого. Історія – це інструмент пізнання минулого, а пам'ять – засіб усвідомлення власного сучасного (П. Нора). Пам'ять виступає як історія “другого рівня”, тобто вивчає не самі події, а відображення цих подій в пам'яті групи, нації, суспільства. Пам'ять сприймається як історія вибіркова, несистематична, неповна, що вивчає лише те минуле, яке потрібно сьогоднішньому дню.

Ситуація з історичною пам'яттю українців та українською історіографією. Національна історія, вважає П. Нора, – одне з “місць пам'яті”. У нинішній культурно-інтелектуальній ситуації в Україні відбувається зближення (проте не ототожнення, як дехто вважає) пам'яті та історії. Відомо, що історична пам'ять загострюється у тих народів, які тривалий час були позбавлені незалежності чи будь-яких форм державного буття. Специфіка історичної пам'яті українців полягає в її амбівалентності. З одного боку, історична пам'ять українців функціонує у мнемонічному просторі Травми – жертви завоювань, гноблень, численних окупацій, інкорпорацій, репресій, геноциду, з іншого, відбувається меморалізація козацької доби, козацтва як колективного “Я”, актора української історії у мнемонічному діапазоні Тріумфу у вигляді відродження ритуалів, свят, у символічних образах та комеморативних практиках. В історичній пам'яті українців мнемонічна опозиція Тріумф / Катастрофа є прямим свідомством невдоволення різних соціальних груп та впливових еліт своїм нинішнім становищем чи існуючим порядком взагалі.

Ієрархічну структуру історичної пам'яті українців репрезентує пам'ять традиційної верстви українського суспільства – селянства. Історична пам'ять українського селянства містить декілька рівнів: *універсальний*, *подієвий* та *побутовий*. Глибинний, *універсальний*, пласт пам'яті представлений ментальними архетипами, культурними смислами, паттернами, традиціями, звичаями, цінностями, нормами та формами поведінки, властивими українському народові, як-то: фемінність культури, родинність, емоційність, кордоцентризм, музичність, піснетворчість, любов до рідної природи, до землі, індивідуалізм. *Подієвий* рівень пам'яті українського селянства містить події недалекого минулого: війни, революції, наслід-

¹ А. Мегілл, *Вказ. пр.*, с. 178, 179.

ки модернізації (розкуркулення, колективізація, Голодомор). Подієвий пласт пам'яті зберігає травматичний досвід кількох поколінь селянства, деформації психіки, що слугують підґрунтям формування комплексів та віктимізації свідомості. Зокрема, у пам'яті українського селянства зберігаються такі події-маркери, як аграрна революція, колективізація, війна. Третій шар пам'яті – *побутовий* – включає живу / комунікативну пам'ять трьох поколінь, що акумулюється у сімейних переказах, легендах, генеалогіях, родинних традиціях, звичаях, документах.

Історична пам'ять українців, як й інших народів, представлена у двох вимірах: ритуально-тілесному і текстовому. Ритуальний зріз пам'яті реалізується у діях, ритуалах, звичаях, тобто практиках комеморації (збереженні пам'яті про події-трагедії) та мнемоніки (мистецтва пам'яті). Текстовий вимір історичної пам'яті представлений особистісними “Я-споминами”, легендами, сімейно-родинними хроніками, фамільними генеалогіями, а також офіційно-масовим дискурсом.

Від початку 1990-х рр. на полі історичної пам'яті українців ведуться “меморіальні війни”. Нині у масовій свідомості та професійному історіописанні відбувається актуалізація таких проблем “близького минулого”, як Голодомор, Велика Вітчизняна війна / Друга Світова війна, ОУН і УПА. Це ті події, що відіграють важливу роль у переформатуванні українського минулого, навколо яких і ведуться “меморіальні війни”.

Меморіальні війни в Україні спалахують, тихо тліють, або зовсім завмирають навколо пам'ятників (Катерині II в Одесі, Леніну, діячам компартії), у зв'язку з перейменуванням вулиць (Мазепи / Січневого повстання у Києві та ін.), практик увічнення пам'яті та державних нагород (С. Бандері, Р. Шухевичу), пам'ятних дат (День Перемоги 9 травня), створення пантеону видатних постатей української історії (невдалий проект “Великий українець”). Набирає обертів “інтелектуальні війни” довкола шкільних підручників та навчальних програм з вітчизняної історії, практики введення чи навпаки скасування нових / старих свят (7 листопада, 14 жовтня, 23 лютого).

З Росією “меморіальні війни” ведуться за “київську спадщину”, історію го-лоду на теренах СРСР, з Польщею – навколо конфліктів на “кресах всходніх” (на східних теренах під час Другої світової війни). “Меморіальні війни” розкривають природу та механізми пам'яті. Складовою механізму пам'яті є процедура забування. Пам'ять та забування тісно переплетені. Забуття / забування є засобом зникнення, трансформування чи спотворення пам'яті. Складовою механізму пам'яті виступають також “соціальні рамки”. Одна й та ж сама подія, історичний факт можуть сприйматися в історичній пам'яті по-різному. Йдеться про антипольські акції УПА на Волині та Східній Галичині, що відбулися не лише в історичних дискусіях, а також у споминах звичайних людей. З польської точки зору антипольські операції ОУН і УПА на Волині (1943) та Східній Галичині (1944) розцінюються як масштабні “етнічні чистки”, а операція “Вісла” – як польська акція відплати, виселення українців сприймається як необґрунтована демонстрація сили і, разом з тим, єдиний спосіб знищити українське підпілля. З української точки зору в 1943 та 1944 роках на Волині й Східній Галичині відбулась кривава : жорстка польсько-українська війна, внаслідок якої постраждало мирне населен-

ня двох національностей, а у 1945 р. українців Польщі було противоправно виселено на інші території¹.

Сутність механізму пам'яті становить процес перетворення індивідуальних споминів на колективну / історичну пам'ять завдяки штучній, цілеспрямованій діяльності творців пам'яті (політиків, митців, письменників, істориків тощо).

Історики – це творці пам'яті, що покладає на їх діяльність велику відповідальність. Мнемонічні практики істориків доволі розмаїті. Історики пишуть сценарії нових свят-комеморацій, трансформуючи тим самим святковий простір, що засвідчують численні фести, громадські акції, музичні, літературні-художні заходи, фольклорні, мистецькі фестивалі. Історики укладають каталоги, календарі, хронологічні таблиці. Створюють підручники, навчальні програми, видають науково-популярну літературу, викладають, беруть участь у публічних дебатах, наукових дискусіях, організовують виставки, музейну та архівну роботу. Проте ролі / маски творців пам'яті можуть бути різними, історик зазвичай виступає в ролі або хвалителя, або руйнівника історичної пам'яті.

Першочергове завдання вітчизняних істориків полягає у створенні позитивного мнемонічного простору українців. Практичним втіленням даного завдання може стати щось на кшталт проекту “Місць пам'яті” українців – топографічних, монументальних, символічних, – з якими сучасне суспільство пов'язує свої спомини. До цього ряду можуть увійти славетні постаті, споруди, пам'ятники, події, літературні шедеври, дати, національна символіка, наприклад: “тризуб”, “Володимир Святий”, “Софійський собор”, “Києво-Печерська лавра”, “Запорозька Січ”, “Богдан Хмельницький”, “Києво-Могилянська академія”, “Енеїда”, “Шевченко”, “Український П'ємонт”, “Грушевський”, “УНР”, “Бабин Яр”, “Чорнобиль”, “24 серпня 1991”. Такий тезаурус подій, імен та пам'ятників утворює не лише позитивний мнемонічний простір, що репрезентує Україну в світі та у межах якого кожний українець почувається психологічно комфортно, а водночас реконструює ментальну історію України.

До речі, прецедент щодо “місць пам'яті” в Україні існував, щоправда, створений на ґрунті “сталінської політики пам'яті”. “Місця пам'яті” сталінської доби у їх дослідника асоціюються здебільшого із “історичними монументами і меморіалами”. Ба більше, у радянській Україні існувала “цікава символічна ієрархія пам'ятників”: “першим йшов Ленін, одразу за ним Шевченко в Східній Україні і Франко у Західній; Сталін і Невідомий солдат програвали українським батькам нації”. До ряду “місць пам'яті” автор відносить “могили національних письменників-класиків”, пам'ятки Визвольної війни, обеліски, меморіальні дошки на місцях перемог у зв'язку із початком потужної і меморіальної кампанії – трьохсотріччя возз'єднання”. У 1953 р. ЦК КП(б)У запропонував Москві два грандіозних проекти – “пам'ятника Хмельницькому в Переяславі-Хмельницькому і Тріумфальної арки в Києві”. Згодом українські ідеологи замінили “пам'ятник гетьману на монумент возз'єднанню, щоб у Москві часом не подумали, ніби в республіці святкують незалежність України як таку, а не незалежність разом зі входженням України до складу імперії”. Той факт, що “місця пам'яті” несуть в

¹ Г. Мотика, *Друга світова війна в польсько-українських історичних дискусіях*, “Україна Модерна”, Київ 2009, Число 4, с. 134.

собі швидше культурно-ментальне навантаження, ніж суто ідеологічне чи політичне, засвідчує один з наведених епізодів “сталінської політики пам'яті”. Показово, що ЦК Компартії України пропонував “такий порядок екскурсії Києвом: починати біля пам'ятника Леніну, вгору до пам'ятника Шевченку, далі такі пам'ятні місця, як Золоті ворота, Софійський собор, Десятинна церква, пам'ятники Володимирі Святому і Хмельницькому, Аскольдова могила, Печерський монастир, Видубицький монастир, музей Шевченка і, нарешті, пам'ятники та будівлі радянських часів”¹.

Пам'ять, як відомо, є засобом формування усього розмаїття ідентичностей. Звісно, в умовах глобалізації особливу увагу привертає специфічне, локальне, регіональне, національне. Нагальним завданням істориків як творців пам'яті є формування не лише національної, етнічної, регіональної, місцевої ідентичностей, а насамперед культурної (як сталося у Франції). Історик має усвідомлювати, що історична пам'ять пов'язана з культурною ідентичністю. Сучасний українець мусить знати про те, що його предки хрестилися за часів Володимира, збудували Софію, Печерський та Видубицький монастирі, а столиця наша, Київ – “матір міст руських”, потужний культурно-політичний та освітній центр Східної Європи. До українського пантеону належать Володимир Святий, Данило Галицький, Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, митрополит Петро Могила, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Тарас Шевченко, Леся Українка, Михайло Грушевський.

Важливим завданням істориків є створення національного наративу. Професійне історіописання містить, на думку Г. Звереві, “опорні історіографічні модулі”, які близькі до “місць пам'яті”, і, водночас, є “нормативними одиницями знання”². Історіографічні модулі – це концептуальні конструкції, що визначають основні віхи національно-державницької історії, як-от: Київська Русь, християнство, Галицько-Волинське князівство, козаччина, Хмельниччина, Руїна, Гетьманщина, модернізація / вестернізація, політична нація, національно-демократична революція, Голодомор, незалежна держава. Для кожного періоду вітчизняної історії існують свої знаки-маркери колективної пам'яті, базові конструкції. Для давнього періоду характерні такі концептуальні конструкції, як Київська держава, християнство, татарська навала; для наступної доби – базові слова: Галицько-Волинська держава, Люблінська унія, церковна унія, козаччина, війни Хмельницького, Переяславська угода, Руїна. Період XVIII–XIX ст. представлений такими системоутворюючими концептами, як українська автономія, Гетьманщина, Російська імперія, народність, відродження, нація, модернізація. Радянська / пострадянська доба репрезентована такими конструкціями, як революція, сталінізм, націонал-комунізм, Голодомор, Друга світова війна, перебудова, гласність, розвал СРСР, катастрофа, криза, незалежність, Українська держава. Ці знаки-маркери присутні у різних ідеологічних парадигмах, національно-академічному, радянському та сучасному дискурсах. Водночас ключовими концептами, що скріп-

С. Єсельчик, *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній думці*, Київ 2008, с. 211-213, 216-217.

Г. Зверева, *Конструирование культурной памяти: наше прошлое в учебниках российской истории*, “Новое литературное обозрение”, Москва 2005, № 74.

люють усі періоди української історії, є християнство, культура, народ, тяглість, держава. У такий спосіб українське академічне історіописання створює когнітивну карту місць колективної пам'яті українців, тобто в концепції національної історії присутні такі знаки-місця історичної пам'яті, як Київ, Софія, Лавра, Данило Галицький, Львів, Запорозька Січ, Богдан Хмельницький, Переяслав, Шевченко, Український П'ємонт, М. Грушевський, УНР, Голодомор, Бабин Яр, Чорнобиль, Конституція України.

Академічна історіографія формує і семантичний простір історичної пам'яті українців. Провідні поняття, навколо яких відбувається формування семантичного поля колективної пам'яті, – це “незалежна держава”, “конституція” “революція”, “війна”. Суттєвий вплив щодо поповнення семантичного простору історичної пам'яті мали практики ресемантизації ключових знаків-маркерів національної історії України, зокрема: “визвольна війна під проводом Б. Хмельницького” – “козацька революція XVII ст.”; “визвольний рух XIX ст.” – “українське національне відродження”; “Велика Жовтнева соціалістична революція та громадянська війна” – “національно-демократична революція”, “колективізація” – “Голодомор”; “Велика вітчизняна війна” – “Друга світова війна”.

Ясна річ, зближення історичної пам'яті та професійного історіописання не означає їх злиття, а репрезентує швидше наявність відмінностей в їх природі та механізмах дії.

Iryna Kolesnyk (Kyiv)

HISTORICAL MEMORY AND HISTORIOGRAPHY: ARCHETYPES OF INTERACTION

Summary

The subject of this paper is the analysis of conceptual and lexical fields of such concepts as «memory», «historical memory», «commemoration». At the present time (the postmodern period) academic historiography acquires characteristics of a nonlinear history that makes it similar for historical memory. At the same time the historical memory of the Ukrainians exists in binary mnemonic space: the Trauma – Triumph, the Victim – the Messiah, the Chosenness – Catastrophe. The main goal of Ukrainian historians is to create a positive mnemonic space. A key function of historical memory is the formation of cultural identity of Ukrainians. The author suggests to designate a symbolic map of "Realms of Memory" for Ukrainians and Ukrainian historiography.